

Лекція 11

Друга Світова війна (1939 – 1945 рр.)

Друга світова війна (1939–1945) була і залишається найбільшим і найбільш смертоносним конфліктом в історії людства. У ній було задіяно понад 60 країн, вона коштувала кілька трильйонів доларів і вбила приблизно 60 мільйонів людей. Смерті серед цивільного населення становлять половину цієї цифри, головним чином завдяки руйнівній тактиці та технологіям (включно з терористичними бомбардуваннями та стратегічним бомбардуванням), а ще більшою мірою – завдяки кампаніям геноциду — нового терміну, придуманого під час війни, — який включав нацистський Голокост.

Друга світова війна також повністю змінила баланс глобальної сили, позбавивши європейські держави позиції геополітичної переваги та поклавши початок холодній війні між США та Радянським Союзом і масштабній хвилі післявоєнної деколонізації.

Головними дійовими особами війни були:

- **Країни Осі:** нацистська Німеччина, фашистська Італія (приєдналася до війни в червні 1940 р.; залишила війну в липні 1943 р.) і Японія.

- **Основні союзні держави:** Велика Британія, Франція (вийшла з війни в 1940 р.), Канада, Австралія, Нова Зеландія, СРСР (вступив у війну в червні 1941 р.), США (приєдналися до війни в грудні 1941 р.) і Китай.

У серпні 1939 р. Й. Сталін, більше не довіряючи демократіям, домовився з Гітлером про договір про ненапад. Цей нацистсько-радянський пакт (пакт Молотова-Ріббентропа, пакт Гітлера-Сталіна) зберіг нейтралітет СРСР і дозволив Гітлеру вторгнутися до Польщі, не турбуючись про війну на два фронти. Напад Німеччини на Польщу **1 вересня 1939 р. став початком Другої світової війни.**

17 вересня 1939 р. СРСР також захопив Польщу зі сходу. Радянська таємна поліція НКВС жорстоко репресувала місцеве населення Західної України та Білорусі, депортуючи та вбиваючи величезну кількість населення, у тому числі тисячі польських військовополонених у Катині та Харкові.

З 1939 по 1941 рр. Радянський Союз надав Німеччині за символічні ціни 860 тис. тонн нафти, 140 тис. тонн заліза, 14 тис. тонн міді тощо.

Друга світова війна: Огляд бойових дій

Між 1939 і кінцем 1941 рр. держави Осі досягли великих перемог. Нові технології та тактика надали збройним силам величезну наступальну здатність, завдяки чому Друга світова війна стала набагато мобільнішою та швидшою, ніж Перша світова війна, але також набагато руйнівною, особливо там, де це стосувалося цивільного населення.

Німеччина негайно використала цей новий наступальний потенціал за допомогою свого інноваційного блицкригу («блискавичної війни»), який використовував танки та літаки для швидкого та глибокого проникнення на територію противника.

Саме 1 вересня, о 4 годині 45 хвилин навчальний німецький корабель "Шлезвіг-Гольштейн" відкрив вогонь по польській військово-морській базі Вестерплатте на Балтиці. Цей обстріл вважається першими пострілами війни.

Трохи більше, ніж через два тижні після нападу Нацистської Німеччини на Польщу, 17 вересня 1939 р. радянські війська без оголошення війни вторглися зі сходу і зайняли західнобілоруські та західноукраїнські землі. Операція, що тривала 20 днів, призвела до остаточної окупації Червоною армією та Вермахтом всієї території Другої Польської Республіки 6 жовтня 1939 р.

Отже, Польща була захоплена Німеччиною за шість тижнів восени 1939 р., і коли Гітлер навесні 1940 р. повернувся проти Норвегії, Данії, Бельгії, Нідерландів і Франції, його війська перемогли їх усіх у період з квітня по червень 1940 р.

З літа 1940 р. до весни 1941 р. Німеччина зосередила свою увагу на Британії, намагаючись — але безуспішно — розбомбити її з повітря. Королівські військово-повітряні сили захищали небо Англії в битві за Британію, і Британія продовжувала триматися завдяки контролю над морями, майстерності своїх пілотів, використанню радарів та економічній допомозі Канади та Сполучених Штатів (хоча останні був нейтральним, Франклін Рузвельт симпатизував союзникам і навесні та влітку 1941 р. розпочав свою програму ленд-лізу економічної допомоги Великобританії, а пізніше СРСР).

У 1941 р. війна поширилася на Африку, де німецькі танкові сили просунулися до контрольованого Британією Суецького каналу, а також на Східну Європу, коли Гітлер розпочав раптове вторгнення до СРСР — доленосне рішення, оскільки він ще не добив британців.

Операція «Барбаросса» почалася 22 червня 1941 р., і з цього моменту від 60 до 75 % усіх німецьких сил воювали на цьому радянському фронті. Спочатку здавалося, що блицкриг розвалить СРСР так само швидко, як і Францію: німці оточили Ленінград, друге за величиною місто країни, поставивши його в найжорстокішу облогу сучасності, і в жовтні 1941 р. досягли околиць Москви. Але остання відчайдушна оборона зупинила наступ німців у грудні 1941 р.

Події в Азії

У цей момент події в Азії ще більше ускладнили війну. На початку 1941 р. японці, поширивши свою імперію від Китаю до Південно-Східної Азії, окупували Французький Індокитай, зробивши сміливий крок, який також

загрожував азіатським колоніям Британії та Філіппінам, які контролювали США.

Неодноразові торговельні ембарго США посилили дипломатичну напруженість і переконали японців почати масований морський і повітряний напад у всьому Тихому океані, починаючи з раптової атаки на **Перл-Харбор 7 грудня 1941 р.** До пізньої весни 1942 р. японці були господарями південної частини Тихого океану та Південно-Східної Азії, захопивши Гонконг, Таїланд, Бірму, могутню військово-морську базу Британії в Сінгапурі, Філіппіни та голландську Індонезію. Однак Перл-Харбор, хоч і був нищівним, не був нокаутуючим ударом, і, втягнувши Сполучені Штати у війну — подібно до того, як Радянський Союз затримав німців під Москвою — Японія підняла гігантського ворога, до якого ані вона, ані Німеччина не могли наблизитися з точки зору промислового виробництва або резервів людських сил. Хоча вони все ще здобували великі перемоги, Держави Осі (Німеччина, Італія, Японія) зробили війну набагато складнішою в стратегічному та економічному плані для себе.

Цей факт став очевидним влітку та восени 1942 р., коли три важливі битви повністю переломили хід війни. Якби країни Осі перемогли їх, їхні короткострокові переваги в навичках і швидкості могли б покласти край, сприятливий для них, перш ніж довгострокові економічні та демографічні переваги союзників переважать над ними.

З чого все починалося?

У перші місяці 1942 р. японці досягли значних успіхів: біля східного узбережжя Малайї вони потопили два англійські кораблі, а згодом окупували всю Малайю. У лютому японці захопили Сінгапур — важливу британську військово-морську базу. У полон потрапило майже 70 тис. британських та австралійських солдатів. Упродовж наступних трьох місяців японці захопили Голландську Ост-Індію (Індонезію) і Філіппіни, а також вторгайся в Бірму й загрозували Північно-Східній Індії та Північній Австралії.

Проте невдовзі американці взяли реванш. У травні 1942 р. американський флот розбив японців у Новій Гвінеї й відвернув загрозу Австралії, а через місяць японський флот зазнав тяжких втрат у битві в районі атолу Мідвей.

Три битви: **Мідвей (червень 1942 р.)**, тихоокеанський ривок, у якому ВМС США знищили основну частину авіаносного флоту Японії;

Битва за Мідвей (англ. Battle of Midway) — морська битва на Тихому океані, що відбулася 4—7 червня 1942 р., приблизно півроку після початку війни між Японією і США і через місяць після битви у Кораловому морі. Військово-морські сили США взяли гору над об'єднаним флотом Японії, що атакував атол Мідвей (розташований на північний захід від Гавайських островів), спричинивши тим самим поворотний пункт у війні на Тихому океані. Об'єднаний флот Японії втратив 4 важкі авіаносці, 228 літаків і найкращих пілотів та зазнав непоправних втрат, що назавжди ослабили Імперський Японський військово-морський флот.

Військовими істориками вважається також найвизначнішою морською битвою сучасності.

Ель-Аламейн (липень-листопад 1942 р.), де британці відвернули німецькі танки, що рухалися до Суецького каналу;

З чого все починалося?

Німеччина розпочала новий наступ у Північній Африці, загрожуючи британським військам у Єгипті, які охороняли Суецький канал. Командував німецькою армією генерал Ервін Роммель, на прізвисько «Лис пустелі». На щастя для британців, А. Гітлер так і не збагнув до кінця значення Північної Африки в стратегії цієї війни, тож не надав Е. Роммелю необхідного підкріплення.

Зміцнивши свої бази на о. Мальті в Середземномор'ї, британці могли, з одного боку, забезпечувати всім необхідним свої війська в Єгипті, а з іншого – блокувати німецькі поставки Е. Роммелю. Як наслідок, до осені 1942 р. генерали Г. Александер і Б. Монтгомері мали значну перевагу над Е. Роммелем. Наприкінці жовтня 1942 р. 8-а армія Б. Монтгомері розпочала наступ на німецько-італійську армію Е. Роммеля поблизу єгипетського міста **Ель-Аламейн**.

На початку листопада війська Британії та її союзників прорвали німецьку оборону й переможно завершили битву. Постачання нафти з країн Близького Сходу через Суецький канал було захищено.

Сталінград (серпень 1942 – лютий 1943), жорстока битва на Волзі, де величезні німецькі війська ледь не відтіснили радянську армію через річку та отримали доступ до нафтових запасів СРСР, але натомість були оточені та захоплені.

З чого все починалося?

Після зупинення німців під Москвою у грудні 1941 р., закріпити успіх радянському командуванню не вдалося. На середину квітня 1942 р. радянські війська, зазнавши значних втрат, припинили наступ. Спроби зняти блокаду Ленінграда також не дали результату й призвели до оточення в березні 1942 р. частини сил Волховського фронту. Улітку 1942 р. ініціатива знову перейшла до Німеччини.

Радянське командування очікувало продовження наступу на Москву, однак німці завдали удару на півдні. У травні вони розгромили Кримський фронт, у середині місяця захопили Керч, а на початку липня, після 9-місячної оборони — Севастополь. У Криму в полон потрапило чверть мільйона бійців.

Німецькі й румунські війська загрожували Кавказу, втрата якого суттєво наблизила б СРСР до поразки, бо без пального стала б непридатною бойова

техніка. Невдачі на фронті підштовхнули Й. Сталіна до підписання в липні 1942 р. наказу № 227, що увійшов в історію під назвою «Ні кроку назад». Згідно з цим наказом, на фронті діяли загороджувальні зағони, які розстрілювали всіх, хто наважувався відступити, навіть поранених.

Не зумівши захопити нафтові родовища поблизу азербайджанської столиці м. Баку, німецьке командування вирішило перерізати постачання нафти по р. Волзі. Головна битва відбулася в **серпні 1942 р. під Сталінградом (нині Волгоград)**. З обох сторін у битві взяли участь понад півмільйона осіб. Наприкінці місяця німецька 6-а армія та війська союзних Німеччині держав досягли околиць міста.

У 1943 і 1944 рр. американські війська в Тихому океані рухалися на захід до Японії в рамках стратегії стрибків на острови, тоді як армії союзників і партизанські повстання в Китаї та Південно-Східній Азії стримували японські сили на материку.

У Європі союзники вторглися в Італію з Північної Африки в 1943 р., скинувши уряд Муссоліні.

На морі вони нейтралізували німецькі підводні човни – єдину справді небезпечну загрозу, яка все ще була в розпорядженні Гітлера – у битві за Атлантику (1942-весна 1943).

Зі сходу радянська влада витіснила німців з СРСР у Східну Європу та до Берліна.

У червні 1944 р. операція «**Оверлорд**», або вторгнення «День Д», висадила понад 170 000 британських, канадських і американських військ на берегах Нормандії, на півночі Франції.

До цього моменту союзники також повністю контролювали небо. Зазнавши таких нещадних бомбардувань у 1940 та 1941 рр., вони тепер за

власним бажанням здійснювали стратегічні бомбардування контрольованої Німеччиною Європи, прагнучи зруйнувати військові та економічні зусилля та зламати моральний дух цивільного населення.

До літа 1944 р. війська США були в радіусі дії, щоб зробити те ж саме з Японією.

Стратегічні бомбардування забрали життя сотень тисяч мирних жителів і залишаються одним із найбільш суперечливих аспектів військових зусиль союзників.

Вісь розвалилася в 1945 р. Коли радянські війська взяли Берлін, Гітлер покінчив життя самогубством 30 квітня, а Німеччина припинила військові дії на початку травня.

Японія продовжувала воювати, незважаючи на постійні бомбардування згори та стійке наближення військово-морських сил США. Новий президент Америки Гаррі Трумен, який обійняв посаду після смерті Франкліна Рузвельта в квітні 1945 р., побоювався, що вторгнення на рідні острови Японії обійдеться сотнями тисяч жертв.

Він сподівався перемогти з повітря, але звичайне бомбардування, здавалося, не завадило рішучості японського керівництва.

Тому в середині липня 1945 р., коли вчені союзників завершили перше успішне випробування атомної бомби, Гаррі Трумен вирішив використати нову зброю, щоб прискорити капітуляцію Японії. 6 серпня 1945 р. В-29 Enola Gay скинув атомну бомбу на Хіросіму, убивши приблизно 80 тис. людей спочатку, десятки тисяч померли пізніше від радіоактивних опадів. Японія все ще відмовлялася поступатися, але друга бомба, випущена над Нагасакі 9 серпня і вбивши ще 80 тис. людей, змусила Японію капітулювати. У вересні послідувала офіційна капітуляція.

Військові злочини та Голокост

Насильство у Другій світовій війні було безпрецедентним як за масштабом, так і за типом. Половина з приблизно 60 мільйонів людей, які загинули під час війни, були цивільними, а військові злочини були безпрецедентної жорстокості. Саме під час Другої світової війни геноцид було офіційно визнано як злочин.

Союзники не були бездоганними, коли справа доходила до жорстокості. Радянська армія згвалтувала близько двох мільйонів жінок і дівчат, просуваючись через Німеччину до Берліна.

Під час стратегічного бомбардування союзників загинуло понад 600 тис. осіб у підконтрольній Німеччині Європі та щонайменше ще 500 тис. у Японії, а деякі історики та правознавці — хоча й меншість — стверджували, що бомбардування союзників слід вважати військовим злочином. Подібним чином питання про те, чи було доцільно чи необхідно скидати атомні бомби на Японію, особливо другу, залишається предметом суперечок.

Бомбардування союзників виявилось особливо руйнівним для деяких міст, у тому числі Гамбурга в 1943 р. та Дрездена на початку 1945 р., де в результаті бомбардувань загинуло приблизно 25 тис. - 35 тис. осіб (ця цифра була завищена до 200 тис. пораненими, але неточними німецькими звітами, які продовжують заплутувати записи сьогодні). Дрезден залишається сумно відомим, оскільки це відбулося, коли війна, по суті, закінчилася, і тому, що залишається дискусійним, чи було це місто достатньо важливим у військовому плані, щоб виправдати ціль. Письменник Курт Воннегут був присутній у Дрездені разом із низкою інших американських військовополонених і описує цю подію у своєму романі «Бойня номер п'ять».

Американські бомбардування Токіо в березні 1945 р. вбили приблизно 100 тис. людей — більше, ніж будь-яка атомна бомба під час свого першого вибуху.

Тим не менш, Вісь чинила звірства більш систематично і в більших масштабах. Як Японія, так і Німеччина вбили велику кількість мирних жителів, стратили або жорстоко поводитися з військовополоненими та примусили кілька мільйонів ворожих некомбатантів до примусових робіт.

Японія пограбувала окуповані нею території, так звану «Сферу спільного процвітання Великої Східної Азії». Вона використовувала ув'язнених як людей для випробувань біологічної та хімічної зброї, а японська армія змусила тисячі жінок з материкової Азії служити «жінками для втіхи» або військовими повіями.

Найбільш огидними були німецькі кампанії геноциду, злочину, визначеного в 1943 р. польсько-єврейським юристом Рафаелем Лемкіним (до речі, український голод 1932–33 рр. він також визначив як геноцид – обезголовлення нації шляхом убивства її найбільш свідомих частин) як навмисна спроба знищити групу на основі її ідентичності. Як зазначалося вище, нацистська політика виділяла кілька расових груп як «недолюдей», яким не можна було дозволити «забруднити» «чисту арійську» кров німців. До них належали слов'яни, особи африканського походження, роми (цигани) і особливо євреї. Іншими «небажаними» вважалися гомосексуалісти, розумово відсталі та люди з венеричними або невиліковними захворюваннями.

До 1939 р. ставлення до цих груп, особливо антисемітське переслідування, постійно погіршувалося, але війна спровокувала ескалацію систематичного насильства, кульмінацією якої стало масове винищення людей, широко відоме як Голокост. Нацистські чиновники підрахували, що 11 мільйонів євреїв у Європі повинні бути вигнані або знищені (так звана «єврейська проблема»), а також роми. Слов'янські народи мали бути підкорені грубою силою, а вцілілі поневолені.

У 1939 і 1940 рр., коли більша частина Європи опинилася під контролем Німеччини, нацистська влада почала утримувати євреїв у концентраційних таборах і міських кварталах, які називаються *гетто*. Навесні 1941 р., коли

Німеччина готувалася до вторгнення в СРСР, були сформовані загони спеціального призначення (Einsatzgruppen), які супроводжували німецьку армію та розстрілювали радянських євреїв. Крім того, у липні нацистським силам безпеки було передано наказ про підготовку «остаточного вирішення єврейської проблеми», і хоча він не був підписаний Гітлером, він надійшов від його старшого лейтенанта, безумовно, за наказом Гітлера.

Розстріли виявилися надто повільними для нацистів, і наприкінці 1941 р. вони шукали ефективніші засоби масового вбивства. Натхненні тим, як нацистські лікарі клінічно «евтаназували» психічно та фізично хворих з 1939 р., ключові чиновники вирішили – головним чином на Ванзейській конференції в січні 1942 р. – використовувати для вбивства жертв спеціальні табори знищення, які вже будувались у контрольованій Німеччиною Польщі в дійсно промислових масштабах. У цих таборах, серед яких був і сумнозвісний Аушвіц-Біркенау, жертв отруювали газом, їхні тіла грабували заради прихованої здобичі, а останки кремували. Також у цих таборах численні жертви, особливо євреї, роми та радянські військовополонені, використовувалися для медичних і наукових експериментів, аж до каліцтва та смерті.

Зрештою, «остаточне рішення» вбило приблизно 6 мільйонів євреїв. Інші 5-6 мільйонів неєврейських жертв, включаючи приблизно 200 тис. - 1,5 мілн. ромів, загинули в результаті невійськових вбивств, здійснених німцями.

Саме для покарання за ці жорстокості союзники організували **Нюрнберзький процес (1945–1946)**, де нацистських лідерів було притягнуто до відповідальності та де було кодифіковано поняття злочинів проти людства. (Подібна серія Токійських процесів відбулася в 1946–1948 рр.)

У 1948 р., намагаючись уникнути подібних варварств у майбутньому, Організація Об'єднаних Націй прийняла Загальну декларацію прав людини.